

Marenglen VERLI

**REVOLTA E ARMATOSUR NË KOSOVË NË DIMRIN E
VITEVE 1944-1945, PASOJË E INJORIMIT TË ASPIRATAVE
TË SHQIPTARËVE NGA PKJ**

Dihet se në dhjetorin e vitit 1944 dhe janar-shkurtin e 1945 në Kosovë pati revolta të armatosura masive, që u shtypën me gjak nga brigadat partizane jugosllave, të udhëhequra nga Shaban Polluzha¹ dhe atdhetarë të tjerë të shquar, si: Adem Gllavica, Hysen Tërpeza, Mulla Idriz Gjilani, Adem Voca etj. Rreth 15 mijë shqiptarë në Kosovë u ngritën me armë në dimrin e viteve 1944-1945. Po përse erdhi ajo situatë e rëndë për shqiptarët e Kosovës, që çoi në atë shpërthim zemërimi masiv popullor të shqiptarëve të Kosovës? Ç’kishim humbur e pësuar ndër vite e çfarë aspironin shqiptarët? Çfarë u ishte premtuar dhe çfarë po ndodhte në Kosovë dhe në viset e tjera shqiptare në fund të Luftës së Dytë Botërore? Nëse do të bëhej një historik i shkurtër i 32 vjetëve, që kishin kaluar nga koha e copëtimit të trevave shqiptare me vendimin arbitrar të ambasadorëve të Fuqive të Mëdha të marrë në Konferencën e Londrës, rezulton se shqiptarët e Kosovës dhe trevave të tjera shqiptare veriore, verilindore e lindore, kishin përjetuar dhunën serbe për 25 vjet (vetëm 7 vjet ata kishin jetuar nën një sundim pa krahassim më të lehtë se sundimi serb).

¹ Marenglen Verli, *101 profile biografike*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë: KIRistalina-KH, 2015, 808.

Serbia e Mali i Zi në vitet 1912-1915 dhe shteti serbo-kroato-sllaven (SKS) ose Mbretëria Jugosllave më 1918-1941 si edhe çetnikët, po edhe partizanët e mareshalit Tito, në vitet e Luftës së Dytë Botërore ishin, me pak ndryshime në periudha të caktuara, regjime apo grupime politike e formacione ushtarake që hartuan e zbatuan projekte për asgjësimin e shqiptarëve dhe prodhuan dhunë e terror deri në gjenocid kundër tyre. Qarqet drejtuese të Beogradit në mënyrë permanente, përmes dhunës shumëformëshe, përmes shpronësimit dhe shpërnguljes së dhunshme e masive të shqiptarëve dhe kolonizimit sllav të viseve të tyre, patën si objektiv strategjik konstant ndryshimin e strukturës etnike të viseve shqiptare, përndryshe shkombëtarizimin dhe sllavizimin e tyre.

Në prag të Luftës së Dytë Botërore shqiptarët në Kosovë e më gjerë ishin prej shumë vitesh të keqtrajtuar, të varfëruar ekonomikisht dhe të reduktuar ndjeshëm në aspektin demografik. Duke filluar nga Lufta e Parë Ballkanike e vitit 1912-1913, ata ishin përgjysmuar numerikisht dhe për gati 3 dekada (29 vjet) nuk patën shans të rikuperonin pothuajse asgjë. Nga mbi 1 milion shqiptarët e vitit 1912, që jetonin në trevat e aneksuara nga Serbia e Mali i Zi me vendimet e Konferencës së Londrës më 1913, në fillim të viteve '20-të kishin mbetur më pak se 0,5 milion (441 000 shqipfolës nga të cilët 351 000 në territorin e Kosovës së sotme) dhe në vitet '40-të, në regjistrimin e parë të Jugosllavisë Federative, numri do të sillej rreth 750 mijë, kur duhet, që në kushte normale të rritjes demografike, popullsia shqiptare të kapte shifrën e 2 milionë banorëve.² Klima e acartë e pandërprerë antishqiptare e kishte zbrazur Kosovën për disa qindra mijëra banorë, i kishte hequr popullsisë vitale autoktone të saj pronësinë për rreth 200 mijë hektarë tokë, vetëm në këtë trevë, dhe përmes taksave speciale e grabitjes së llojllojshme u kish rrënuar bizneset shumë zejtarëve e tregtarëve, duke i kthyer shumë qytete të Kosovës për

² Justin McCarthy, *Vdekje dhe dëbim. Spastrim etnik i myslimanëve osmanë (1821-1922)*, Tiranë: ALSAR, 2017, 149, 157-158, 171; *Historia e shqiptarëve gjatë shekullit XX*, vëll. III (1925-1939), Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë, Tiranë: Kristalina-KH, 2020, 597.

dhjetëra vjet në hije të pamjes së tyre ekonomike, demografike e urbanistike të dikurshme.³

Rezistenca e popullsisë shqiptare në të gjitha format, madje edhe qëndresa me armë për gati 10 vjet pas Luftës së Parë Botërore, e kishin frenuar, por nuk kishin mundur ta ndalnin zbatimin e politikës antishqiptare të Beogradit dhe pasojat e saj. Në këtë qëndresë kishte spikatur Drenica, vatra tradicionale shekullore e qëndresës kundër pushtuesve dhe pushteteve të ndryshëm të huaj të ngritur me dhunë. Në këtë qëndresë ishte aktivizuar qysh herët edhe Shaban Polluzha, një nga burrat e fortë të Drenicës që do të drejtonte kryengritjen e Drenicës, në janar-shkurt 1945. Familja e tij kish qenë aktive në kryengritjet e mëdha kundër sundimit osman. Në vitet 1916-1918, Shaban Polluzha i ishte kundërvënë pushtimit bullgar. Më pas në vitet e MSKS, kishte qenë përkrahës i çetave kaçake, të cilat në vitet '20-të, me një program të qartë kombëtar e çlirimtar, orientoheshin nga Komiteti Mbrojtja Kombetare e Kosovës dhe ideologët e shquar që e drejtonin atë, si: Hoxha Kadriu, Hasan Prishtina, Bedri Pejani, Sali Nivica etj., dhe që në terren u prinin të mirënjohurit Azem Bejtë Galica, Sadik Ramë Gjyrgjeviku, Zef Gjidoda, Mehmet Konjuhi etj.

Shqiptarët humbën jo vetëm numerikisht e materialisht në vitet 1912-1941, ata përgjithësisht humbën besimin se mund të bashkëpunohej me serbët për ndërtimin e një bashkëjetese normale. Një propagandë e shfrenuar shoviniste që drejtohej nga politika dhe administrata zyrtare, nga media dhe kleri serb, e që konkretizohej nga veprimet e autoriteteve shtetërore civile e ushtarake të të gjitha niveleve, e deri nga individë të shumtë të komunitetit serb vendas, ose kolonët e sjellë posaçërisht, e kishte thelluar hendekun midis kombeve. Konventa jugosllavo-turke e vitit 1938, për shpërnguljen e 40 mijë familjeve shqiptare, 11 projektet e "Klubit serb të Kulturës" në vitet '30-të, ndër të cilët ai i Vasa Çubrilloviqit, projektet e nëpunësve shtetërorë, Ivo Andriq e Ivan Vukotiq, që synonin edhe territore të Shqipërisë londineze, elaboratet

³ Marenglen Verli, *Kosova, sfida shqiptare në historinë e një shekulli*, Tiranë: Botimpex, 2007, 159-167.

gjenocidale të çetnikëve Stevan Moleviqit e Drazha Mihajloviqit pas prillit të vitit 1941, ishin dëshmi e frymës permanente antishqiptare.⁴

Edhe ndonjë prononcim pozitiv ndaj shqiptarëve, që ishte shfaqur nga socialdemokracia serbe në vitet e luftërave ballkanike e botërore (Dimitrie Tucoviq) apo nga PK jugosllave më pas, nga fundi i viteve '30-të, përgjithësisht nuk e kish kapërcyer nivelin e kritikave ndaj pushtetit të kohës dhe të kërkesave për respektimin e shqiptarëve si një minoritet brenda Serbisë ose Jugosllavisë. Në ndonjë rast u fol për formimin në të ardhmen e një njësie me statusin e një republike në një shtet federal jugosllav, por aspiratat e shqiptarëve për t'u kthyer në gjirin e shtetit kombëtar, pothuajse kurrë nuk u përmendën, përveçse për demagogji dhe të shoqëruar me justifikim kundërshtues. Gjithsesi, në vitet e Luftës së Dytë Botërore, PKJ që drejtonte Luftën Antifashiste në Jugosllavi për interesa politike strategjike i trajtoi fillimisht shqiptarët njëlloj si kombet dhe popujt e tjerë të atij vendi. Ky trajtim zuri fill nga Konferenca V e Vendit e PKJ-së që u mbajt në Zagreb më 19-23 tetor të vitit 1940.

Në atë konferencë Mosha Pijade, një nga udhëheqësit kryesorë të PKJ-së, në referatin që mbajti për çështjen kombëtare, theksoi se “zgjidhja e çështjes kombëtare edhe këtu [në Kosovë] mund të arrihet me formimin e Republikës së lirë punëtore-fshatare të Kosovës”.⁵ Në përputhje me këto qëndrime në Konferencë u pranua propozimi për ta shkëputur varësinë e Komitetit Krahinor për Kosovën nga Komiteti Provincial për Malin e Zi, Bokën dhe Sanxhakun, për ta lidhur atë drejtpërdrejt me KQ të PKJ. Ky status vijoi gjatë gjithë viteve të luftës. Rëndësi për trajtimin e problemit kombëtar në Kosovë pati edhe formimi i Shtabit Kryesor të UNÇL për Kosovën, me të njëjtat funksione si shtabet kryesore të popujve të tjerë të Jugosllavisë. Vendimet e këtij Shtabi për përdorim të barabartë të flamujve dhe gjuhëve nga popullsia dhe repartet partizane ishin dukuri që dhanë shpresë për trajtimin e barabartë të shqiptarëve me popujt e tjerë të Jugosllavisë nga forca politike që drejtonte Luftën Antifashiste atje.

⁴ Po aty, 183, 270, 284.

⁵ M. Piade, *Mbi ngritjet në Kosovë*, Tiranë: 1981, 85.

Në këtë frymë pozitive që vërehej, Konferenca e Bujanit më 31 dhjetor 1943 - 2 janar 1944, që krijoi Këshillin Nacional Çlirimtar për Kosovën dhe Rrafshin e Dukagjinit, mori vendime ku flitej për aspiratën e shqiptarëve për t'u bashkuar me Shqipërinë dhe të drejtën e tyre për vetëvendosje pas luftës. Vendimet e Konferencës i çonin më tej arritjet e deriatëhershme, por ky qe kulmi, sepse do të pasonte kthesa me letrën e 28 marsit 1945 të M. Gjilasit (anëtar i kryesisë së PKJ-së), që hidhte poshtë vendimet e Konferencës në emër të KQ të PKJ-së (mbështetur në vendimet e Mbledhjes së Dytë të KANÇ-it (29-30.XI.43)).⁶

Gjatë vitit 1944, PKJ nuk u prononcua hapur çdo të bëhej me Kosovën pas luftës, dhe qëndrimet e J. Titos dhe bashkëpunëtorëve të tij të afërt, E. Kardelit dhe V. Bakariçit, shkonin më tepër që ajo të bëhej një provincë autonome dhe jo pjesë e Serbisë së Re Federative (takimi në ishullin e Visit në verë 1944). Por më 2 shtator 1944, Shtabi Suprem i UNÇJ-së vendosi ta shndërronte Shtabin Kryesor të Kosovës dhe Rrafshit të Dukagjinit në Shtab Operativ dhe pas 14 shtatorit e vuri atë nën vartësinë e Shtabit Kryesor të UNÇJ për Serbinë. Ky nuk ishte për shqiptarët një ogur i mirë, aq më tepër se ky shtab në gushtin e vitit 1944, në një proklamata drejtuar popujve të Kosovës i fyente shqiptarët madje i kërcënonte kur shprehej se “ju deri tani keni qenë të mashtruar prej gjermanëve dhe i keni ndihmuar... Për shkak të qëndrimit tuaj ju deri tani nuk e keni fituar të drejtën të jetoni në barazi e vëllazërim me popujt e tjerë të Jugosllavisë”.⁷ Fantazmat e të kaluarës po rishfaqeshin. Në duart e udhëheqësve të lartë të PKJ-së, ekstremistë si V. Çubrilloviqi po guxonin të paraqisnin elaborate që planifikonin asgjësimin e shqiptarëve duke përfutur nga situata e luftës. Në nëntor 1944 në gazetën “Liria”, Pavle Joviqeviçi, kreu i PKJ-së për Kosovën, pa trajtuar çështjen e statusit të Kosovës pas LDB-së, shprehej se shqiptarëve në Jugosllavi do t'u garantoheshin të drejtat si “pakicë nacionale”. Ndonëse edhe deri në

⁶ Lefter Nasi, *Ripushtimi i Kosovës (shtator 1944-shtator 1945)*, Tiranë: 1994, 75, 111.

⁷ *Zbornik dokumenata i podataka o narodno oslobodilačkom ratu Jugoslovenskih naroda*, tom. I, knj 19, Borba na Kosovu 1941-1944, Beograd: 1969, dok. 144.

këtë kohë statusi i Kosovës pas luftës nuk u përcaktua qartë e hapur, shqetësimet e shqiptarëve erdhën duke u rritu, do të dilte se në elitën e PKJ-së ishte finalizuar ideja që Kosova të ishte pjesë e Republikës Federative të Serbisë.

Në dhjetor 1944 në Mbledhjen e Frontit Unik Nacionalçlirimtar të Serbisë që u mbajt në Beograd, Sreten Zhujoviq, një ndër eksponentët kryesorë serbë në PKJ, deklaroi se “... Kosova është e jona dhe s’ka kurrfarë diskutimesh për këtë. Po qe se Shqipëria organizohet në principe të njëjta si edhe ne, s’do të kishim asgjë kundër që arnautët tanë të shkëputen dhe t’i bashkohen asaj”.⁸ Në fundin e janarit 1945, udhëheqësit e PKJ-së, të përfaqësuar nga serbi Aleksandër Rankoviq, malazezi Millovan Gjillasi dhe serbi Svetozar Vukmanoviq Tempo, thirrën në Beograd Miladin Popoviqin dhe Fadil Hoxhën për një konsultë dhe u bënë të ditur vendimin se, Kosova do të kishte autonomi formale dhe do t’i bashkëngjitej Serbisë, se do të mbahej vetëm flamuri i Jugosllavisë dhe Serbisë, kurse flamuri shqiptar nuk duhej të dukej më.⁹

Në mbledhjen e KQ të PKJ-së që u mbajt në Beograd më 18 shkurt 1945, ku morën pjesë edhe Miladin Popoviqi e Fadil Hoxha, si përfaqësues të PKJ-së për Kosovën, u vendos se Kosova do t’i aneksohej Serbisë. Vetëm për fasadë pati diskutime dhe u dhanë argumente demografike, politike, ekonomike pse Kosova duhej t’i aneksohej Serbisë, me ç’rast E. Kardeli, duke përjashtuar çdo ide për bashkimin e Kosovës me Shqipërinë, u shpreh: “Më e natyrshme do të ishte që Kosova dhe Rrafshi i Dukagjinit t’i bashkohen Shqipërisë. Mirëpo meqë raportet e forcave në Shqipëri nuk janë dominuar akoma nga Lëvizja NÇ si në Jugosllavi dhe situata në Ballkan është e komplikuar ... tani për tani nuk vjen në konsideratë që Kosova e Rrafshi i Dukagjinit t’i bashkohen Shqipërisë”.¹⁰ Nuk mund të thuhet me siguri deri në ç’nivele ishte e

⁸ Borba, 8 prill 1945, 2.

⁹ Sabit Syla, *Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës (1939-1981)*, Instituti i Historisë-Prishtinë: 2017, 104.

¹⁰ Xhaferr Shatri, *Vështrim i përgjithshëm mbi politikën serbomadhe në Kosovë*, Geneve: Mërgimtarët nga Kosova, 1987; M. Mitkoviq, “Kosmet moje mladost”, në *Nin*, 16 gusht 1987, 57.

njohur metamorfoza në qëndrimet e PKJ-së që në thelb synonte të ruante, madje t'i zgjeronte pas luftës kufijtë e Jugosllavisë, por një qëndrim më agresiv e arrogant i formacioneve të UNÇL jugosllave në terrenin shqiptar, ndërkohë që gjermanët në nëntor e lanë Kosovën, ishte i dukshëm.

Në vitet e Luftës së Dytë Botërore, nuk ishin të pakët burrat në moshë si Bedri Pejani, Shaban Polluzha etj., që kishin përvojën dhe pjekurinë për të kuptuar pozicionin tragjik të shqiptarëve në Kosovë e më gjerë. Shaban Polluzha edhe disa të tjerë, edhe pse skeptikë për një bashkëpunim të sinqertë me serbët, u pozicionuan për përkrahjen e lëvizjes antifashiste, si alternativa e vetme realiste që garantonte perspektivën. Pa hezituat t'u dilte përballë me armë çetnikëve, që sulmonin viset shqiptare, Shaban Polluzha në krye të forcave popullore të vetëmbrojtjes, mbështeti lëvizjen antifashiste, ndoshta duke shpresuar në qëndrimin e deklaruar të PKJ-së, ndoshta edhe duke u besuar veçanërisht përfaqësuesve shqiptarë të saj, por edhe pse e kuptonte dhe e konsideronte alternativë shkatërruese përkrahjen e pushtuesve nazifashistë. Madje për veprimtarinë e tij antifashiste Shaban Polluzha ishte arrestuar dhe burgosur në Pejë bashkë me familjen.

Në fillim të vitit 1943, në krye të një aradhe të forcave vullnetarësh, Shaban Polluzha ishte angazhuar në veprime vetëmbrojtëse në pjesën perëndimore të Kosovës kundër forcave terroriste çetnike. Masakra e Bihorit, kishte shërbyer jo vetëm për të evidentuar pa dilema se çfarë mund të bënin çetnikët serbë e malazezë, por kishte kompromentuar plotësisht edhe qëndrimin e pushtuesve fashistë italianë, që, më e pakta, ishin të interesuar për konflikte ndërnacionale në rajon për të larguar presionin ndaj tyre, i cili mund të rritej në kushtet e një mirëkuptimi e bashkëpunimi midis forcave antifashiste. E njëjta gjë mund të thuhet për qëndrimin e gjermanëve në trevën e Novi-Pazarit.¹¹ Gjithsesi situata ishte tejet e komplikuar. Faktori ndërkombëtar perëndimor, por edhe PKJ-ja, shpreheshin në mënyrë evazive për të ardhmen e shqiptarëve, për vlerësimin e aspiratave të tyre. Natyrisht,

¹¹ Lefter Nasi, *Ripushtimi i Kosovës...*, 9, 15.

Fuqitë perëndimore e njihnin mirë historinë e Ballkanit, të ndërthurjes së interesave nacionale rajonale dhe u duhej të ndiqnin një politikë që të përfitonin sa më shumë pasues në luftën kundër Bllokut Fashist, të shmangnin qëndrimet që prodhonin armiq, dhe të neutralizonin, sa të ishte e mundur, këdo që nuk mund të bëhej mik e aleat.

Në këtë situatë, kur flitej për “vetëvendosje” pas luftës për ata që do të “kontribuonin në luftën kundër fashizmit”, Shaban Polluzha pati busullë orientimi interesat e popullit të vet. Në vitin 1943 ai pranoi detyrën e kryetarit të Komunës së Skënderajt, nga Këshilli i Naltë i Qeverisë së Përkohshme, bashkëpunoi me parinë e vendit për të shmangur aksionet çetnike në viset perëndimore e veriore të Kosovës e më gjerë, dhe më 20 nëntor 1944, organizoi Kuvendin e Drenicës me 200 pjesëmarrës, i cili vendosi për mobilizimin e të rinjve në radhët e formacioneve Brigadës partizane, mbështetur në frymën e rezolutës së Bujanit. Në këtë kohë, Shaban Polluzha praktikisht ishte prijësi i parë i forcave popullore të Drenicës, që gjetën motivim dhe u angazhuan për zbatimin e Rezolutës së Konferencës së Bujanit edhe pse ajo që hedhur poshtë dhe në muajt e fundit të vitit 1944, rrjedha e ngjarjeve nuk dukej pozitive. Shtabi Kryesor i UNÇ-së ishte kthyer në nivelin e Shtabit Operativ më 2 shtator dhe më 14 shtator që vënë nën vartësinë e Shtabit kryesor të UNÇL-së për Serbinë*.

* Këshilli Nacionalçlirimtar për Kosovën dhe Rrafshin e Dukagjinit (31.12.1943 - 02.01.1944) ishte themeluar në një konferencë në Bujan me pjesëmarrje politike e nacionale pluraliste (nga 49 delegatë që morën pjesë, 43 ishin shqiptarë, 4 serbë, 3 malazezë, 1 mysliman. Pjesëmarrësit në shumicën e tyre ishin komunistë, por nuk mungonin nacionalistët, atdhetarët demokratë, përfaqësuesit e njërive të armatosura, të rinisë e të gruas antifashiste, të këshillave nacionalçlirimtare) në një konferencë ku ishte pjesëmarrës edhe një përfaqësues i misionit britanik, Sh. Polluzha kishte parë garanci të mjaftueshme se e ardhmja e shqiptarëve ishte disi e sigurtuar. Rezoluta, e hartuar dhe e firmosur nga burra me emër e prestigj të padiskutueshëm, si: Mehmet Hoxha, Zekeria Rexha, Hajdar Dushi, Xheladin Hana, Fadil Hoxha etj., si edhe prej përfaqësuesve serbë e malazezë, ku përveç deklaratave për forcimin e vëllazërimit të popujve, për bashkimin e gjithë patriotëve të ndershëm pa dallim feje, kombësie e tendence politike, në luftën e armatosur kundër pushtuesve fashistë, shpallte strukturën kombëtare të popullsisë në atë trevë si territor i banuar me

Por në gjysmën e dytë të vitit 1944 dhe gjatë dimrit të viteve 1944-1945, atdhetarëve shqiptarë, midis të cilëve edhe Shaban Polluzhës, do t'u duhej të orientoreshin në zgjidhjen e një ekuacioni me shumë të panjohura. Në rrethanat e krijuara, kur vihej re një ndryshim aspak pozitiv në qëndrimet e PKJ-së, kur për shqiptarët, së pari rrezikohej jeta nga formacione çetnike, ata iu bashkuan nismës së disa krerëve të Drenicës, ndër ta edhe kundërshtarë të komunistëve, për të organizuar nën drejtimin e një shtabi të përgjithshëm, forca të vetëmbrojtjes, që kishin për ideal bashkimin kombëtar. I zgjedhur kryetar i forcave vendore vullnetare Shaban Polluzha, në mes të dhjetorit 1944, kishte grupuar rreth vetes gati 1 000 luftëtarë.¹² Situata që shpërthyes. Në Ferizaj më 2-3 dhjetor e pastaj në Gjilan në dhjetëditëshin e fundit të dhjetorit, revoltat e fuqishme shqiptare të disa mijë fshatarëve e qytetarëve shqiptarëve të atyre viseve, të drejtura nga Hysen Terpeza, Mulla Idriz Gjilani etj., që nuk pajtoheshin me ndalimin e përdorimit të flamurit shqiptar dhe terrorin e reparteve ndëshkimore, po mbyteshin në gjak. Dukej sikur terrori e persekutimet ishin të programuara për të nxitur revolta e me pretekstin e tyre të masakrohej popullsia shqiptare masivisht.¹³

Në janar 1945 u formua Brigada VII e Kosovë-Rrafshit të Dukagjinit e UNÇL-së. Pas formimit të saj, formacionet e komanduara nga Shaban Polluzha, që përbënin aradhën e Drenicës, me një efektiv prej rreth 1 000 luftëtarësh, me urdhër të Shtabit Operativ të Kosovës, më 17 janar 1945, u rreshtuan në këtë njësit dhe ai u caktua zëvendëskomandant. Duke vlerësuar drejt hapin që duhej bërë, Shaban

shumicë shqiptare, gjithashtu aspiratën e tyre për bashkim me Shqipërinë, si edhe domosdoshmërinë e luftës për realizimin pas saj të parimit universal të së drejtës së popujve për vetëvendosje deri në shpëputje, në përputhje të plotë kjo me Kartën e Atlantikut dhe me deklaratat për të drejtën e vetëvendosjes, që kishin bërë qysh në fillim të luftës vetë udhëheqësit komunistë jugosllavë, ishte, në mos shkak për entuziazëm (për shkak të së kaluarës së hidhur në marrëdhëniet shqiptaro-serbe), së paku arsye për qetësi, besim dhe madje, motiv përcaktimi për rrugën që duhej ndjekur. Në fund të fundit, alternativë tjetër nuk kishte. (Dihet se më 28 mars 1944, KQ i PKJ-së, me një letër të M. Gjilasit, kundërshtoi vendimet e K. Bujanit).

¹² Lefter Nasi, *Ripushtimi i Kosovës ...*, 153.

¹³ Po aty, 144-150.

Polluzha pas dy takimeve të sforcuara me Fadil Hoxhën në Mitrovicë dhe Skënderaj, pasi mori garancinë se nuk do të kishte më dhunë nga formacionet e UNÇLJ-së dhe forcat e tij nuk do t'i shpërndareshin nëpër brigadat e saj, pranoi që aradha që e komandonte ai të nisej për në Frontin e Sremit në veri të Jugosllavisë ku do të luftohej kundër gjermanëve në përbërje të Brigadës VII kosovare.¹⁴

Por udhëheqja jugosllave me këtë rast kishte planifikuar asgjësimin e kësaj njësie, rritjen e së cilës me të rinj shqiptarë e shikonte me shqetësim. Prandaj marshimin e saj jashtë Kosovës nuk desh ta lejonte të bëhej si një formacion kompakt, por të ndarë në kolona, që duhej të niseshin në kohë të ndryshme, dhe nën kontrollin e formacioneve ushtarake serbe. Ndërkohë, lajmi mbi terrorin dhe dhunën që po vazhdonte të ushtrohej në Drenicë dhe në rajone të tjera të Kosovës mbi popullsinë civile nga repartet jugosllave, shkaktoi revoltë në efektivat e Brigadës VII të bashkuar. Shaban Polluzha i paraqiti protestë Shtabi Operativ të Kosovës kundër kësaj veprimtarie antishqiptare dhe kundërshtoi urdhrin për të marshuar në veri. Për këtë shkak Shtabi Operativ i Kosovës dhe Shtabi i Divizionit 26 serb natën e 23-24 janarit 1945 urdhëruan bllokimin në fushën e Podujevës dhe asgjësimin e forcave të Shaban Polluzhës. Duke pasur në dispozicion forca të shumta ushtarake Shtabi Operativ i Kosovës vendosi të ndërmernte ofensivën për asgjësimin e luftëtarëve shqiptarë që kishin ngritur krye kundër hyrjes së dhunshme të forcave serbe në zonat e tyre.

Pas luftimeve të ashpra Llap e Sitnicë, Aradha e Drenicës e Shaban Polluzhës, me 3-400 luftëtarë, çau rrethimin, kapërceu rrugën Prishtinë-Mitrovicë, dhe rrugës me rreth 6 000 luftëtarë,¹⁵ depërtoi në Drenicë, në fshatrat Verbovc, Tërsenik, Polluzhë, Obri, Makermal, Rezallë, Ticë etj. Në veprime efikase dhe me përkrahjen e popullit kryengritës, u arritën suksese të dukshme, çka i shtoi më tej radhët e luftëtarëve me burra të shumë të trevës. Repartet e Aradhës së Drenicës u përpoqën t'i

¹⁴ Po aty, 52-54.

¹⁵ Ali Hadri, *Lëvizja Nacionalçlirimtare në Kosovë 1941-1945*, Prishtinë: 1971, 420; M. Shaqiri, "Më kujtohet" *Rilindja*, 20 dhjetor 1981, 14.

shmangeshin luftimeve me njësitë kosovare të përbëra nga të rinj shqiptarë, sidomos me forcat e Brigadës IV dhe Batalionit IV të saj të përbërë vetëm me shqiptarë. Ndërsa përleshjet me repartet serbo-malazeze ishin jashtëzakonisht të ashpra.¹⁶

Shqiptarët kryengritës kishin arsye të luftonin fort. Brenda dy-tre muajsh gjendja në Kosovë kishte agravuar në mënyrë të paimagjinueshme. Me largimin e trupave gjermane kishin ndodhur ndryshime politike. Kosova dhe viset e tjera, deri në këtë periudhë të bashkuara me Shqipërinë (pavarësisht nga planet e pushtuesve) tani kishin kaluar nën administratën jugosllave. Projektet e hartuara nga PKJ-ja dhe fushata e egër e terrorit që zbatuan formacionet ushtarake jugosllave që në dhjetor 1944 kishin rritur pakënaqësitë dhe kishin provokuar kundërshtimin e vendosur dhe revoltat e shqiptarëve.

Reparte partizane, në radhët e të cilave kishin gjetur strehë edhe shumë çetnikë, që kishin ndërruar flamur në momentet e fundit, po masakronin masivisht popullsinë civile shqiptare, pa kursyer gra, fëmijë e pleq. “Partizanët serbë e malazezë, theksohej se në një raport të kohës, që relatohej nga seksioni politik i Divizionit V të UNÇSH për KQ të PKSH-së (23 mars 1945), kanë vrarë popull pa kriter ... vrasjet dhe pushkatimet janë kryer kaq mizorisht sa janë marrë fëmijë të vegjël dhe pa menduar fare janë vrarë dhe janë lënë mbi tokë të pa varrosur”.¹⁷ Ata që morën pjesë në revoltat e periudhës dhjetor 1944 - shkurt 1945 e më pas, nuk ishin kundërrevolucionarë e reaksionarë, sikurse i etiketoi PKJ dhe strukturat e saj ushtarake e të pushtetit, por disa dhjetëra mijë atdhetarë, kryesisht të zonave rurale, të cilët kërkonin ndalimin e fushatës së egër të terrorit dhe zgjidhjen e drejtë të problemit kombëtar duke bërë pyetjen e natyrshme: “Ç’duam ne shqiptarët në Jugosllavi?”. Revoltat u shoqëruan me luftime të ashpra e me humbje të rënda për popullsinë, por edhe për repartet jugosllave. Shqiptarët që morën pjesë në këto revolta krijuan

¹⁶ Spasoje Gjaković, *Sukobi na Kosovu*, Belgrade: 1984; A. Urosheviq, *Kosovo*, Beograde: 1965, 248.

¹⁷ Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F.) 14, Viti (më tej: V.) 1945, Dosja (më tej: D.) 15.

zona të lira, sulmuan qytete si Ferizajn, arritën të marrin Gjilanin. Lëvizja u zhvillua me parullën “luftë kundër serbëve, të bashkohemi me Shqipërinë”.¹⁸

Në një letër nga Mitrovica e Komandës së Divizionit V për KQ të PKSH-së (21 mars 1945), thuhet se kryengritësit shpreheshin se ne nuk duam “kurrgjë tjetër që është në kundërshtim me programin e LNÇL, por vetëm të respektohen të drejtat tona në virtyt të atij programi”.¹⁹ Shqiptarët në Kosovë e më gjerë donin të dinin përse pas mbarimit të luftës “Kosova duhej të ishte me Jugosllavinë. Përse Shqipëria duhej të mbeste e vogël, kur ajo e kishte nisur luftën më parë se të tjerët dhe vetë u çlirua. Pse thonë pakicat shqiptare që ndodhen në Maqedoni, kurse ne jemi më shumë se maqedonasit. Pse ne të mos vemi me Tiranën, kur na kanë thënë të vetëvendosim. Ja pra, ne këtë duam të jemi me Tiranën”.²⁰

Me vendosjen e administratës ushtarake në Kosovë, më 8 shkurt 1945, komanda jugosllave intensifikoi aksionet në shkallë të gjerë për asgjësimin e kryengritësve të Drenicës. Ajo angazhoi tre divizione dhe një brigadë të posaçme. Luftimet përfundimtare u zhvilluan më 12-22 shkurt. Gjatë luftimeve në Tërstenik më 21 shkurt Shaban Pollozha dhe i biri Tafa morën plagë të rënda dhe, megjithëse mundën të çanin rrethimin, vdiqën në mbrëmjen e asaj dite në afërsi të Çikatovës.²¹ Pak kohë më vonë me rrëzimin e kullës së Dvoranit dhe me mbarimin e municioneve qëndresa e kryengritësve të Drenicës, pas një muaji luftimesh të përgjakshme mori fund. Me një vendosmëri të rrallë shqiptarët përballuan edhe luftime frontale duke u shkaktuar divizioneve jugosllave, të mbështetura nga artileria dhe aviacioni, humbje të mëdha. E tërbuar nga rezistenca e jashtëzakonshme dhe humbjet e pësura, repartet partizane serbe dhe malazeze masakruan si rrallëherë popullsinë civile, gra, fëmijë e pleq. Gjatë 28 ditëve të luftës u vranë dhe u plagosën

¹⁸ Po aty, fl. 33.

¹⁹ *Arkivi i Ushtrisë* -Tiranë (më tej: AU), F. Shtabi i Përgjithshëm, Sektori i Gjykatës, viti 1944-1945, k. 16, dos. 4, fl. 34.

²⁰ Po aty, F. Shtabi i Përgjithshëm, Sektori i Gjykatës, viti 1944-1945, k. 2, dos. 18, fl. 124.

²¹ AQU, Fondi Brigada e 8-të, viti 1945, kutia 3, dos. 5, fl. 1.

430 luftëtarë nga Drenica, u dogjën e plaçkitën 450 shtëpi, u konfiskua ushqim dhe bagëtitë e 6 000 banorëve të rretheve të Vushtrrisë e Mitrovicës etj.

Gjatë qëndresës së dhjetorit, janarit dhe shkurtit, rreth 40 mijë shqiptarë u masakruan nga të ashtuquajturit “çlirimtarë” çka do të thotë se u likuidua si kurrë më parë rreth 6% e popullsisë shqiptare në Jugosllavi.²² Dhe kjo i bëhej një popullsie, që po t’u referohemi shifrave zyrtare të publikuara në vitet e RSFJ-së të futur në radhët partizane, si vullnetarë ose të rekrutuar rreth 10% të popullsisë ose 16% të meshkujve, 1 në çdo 4 meshkuj në moshë (afërsisht 60 000 partizanë) nga të cilët më shumë se gjysma 32 000 u dërguan të luftonin në veri të Jugosllavisë kundër gjermanëve e çetnikëve. Revoltat popullore në Kosovë, në dimrin e viteve 1944-1945, ku vendin e parë e zë ajo e Drenicës nën drejtimin e Shaban Polluzhës, shpërthyen dhe u zhvilluan pas mbarimit të luftës. Ato ishin shprehje e kundërshtimit të parë e të hapur të shqiptarëve në ato vise kundër politikës armiqësore që mori përmasat e terrorit të organizuar dhe që synonte asgjësimin fizik e sistematik të shqiptarëve të pambrojtur e të pafajshëm dhe kundër pushtimit të ri. Ato paralajmëruan se problemi kombëtar i shqiptarëve në Jugosllavi nuk mund të mbyllej me dhunë e forcë, kundër logjikës dhe karakterit objektiv të strukturës kombëtare të popullsisë së kësaj treve. Çështja e shqiptarëve dhe e Kosovës do të rihapej në rrethana dhe në një kontekst të ri historik e politik.

²² Tahir Zajmi, *Lidhja e Dytë e Prizrenit*, Bruxelles, 1965; shih edhe L. Nasi, *Ripushtimi i Kosovës ...*, 182.